

УДК 658.114.5:334.7:338.432

А.І. Корчемлюк

аспірант*

Житомирський національний агроекологічний університет

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена аналізу переваг та ризиків корпоратизації вітчизняних аграрних підприємств. Обґрунтована необхідність розгляду корпоратизації не лише як зміни організаційної форми підприємства, але й системи його управління та відповідальності за прийняття рішень.

Постановка проблеми

Підприємства аграрного сектора України протягом усіх років незалежності працюють у складних економічних умовах. Однією з ключових проблем для більшості суб'єктів господарювання галузі є хронічна нестача коштів на покриття поточних витрат, оновлення матеріально-технічної бази, покращання структури виробництва, організацію зберігання і переробки продукції тощо. Частковому вирішенню існуючих проблем сільськогосподарського виробництва в Україні могло б сприяти створення системи, за якої надходження в галузь інвестицій супроводжувалося б формуванням на підприємствах ефективного менеджменту. Це можливо за умови, коли інвестор одночасно ставатиме співвласником підприємства та зможе реально впливати на прийняття стратегічних і тактичних управлінських рішень. Полегшити процес набуття інвесторами прав власності й покликана корпоратизація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Процеси становлення і розвитку корпоративного сектора вітчизняної економіки характеризуються у працях А. Сірка, Ю. Лупенка та ін. Формування і розвиток корпоративних структур в аграрному виробництві досліджуються в роботах В. Проценка, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка. Інституційні детермінанти становлення вітчизняної моделі корпоративного управління аналізує Н. Супрун. Однак недостатньо дослідженими залишаються потенційні переваги, які можуть отримати вітчизняні аграрні підприємства від здійснення корпоратизації, а також ті передумови, що можуть спонукати суб'єктів господарювання здійснити корпоратизацію.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є внутрішні та зовнішні передумови, що можуть спонукати аграрне підприємство до проведення корпоратизації. У дослідженні використані загальнонаукові методи: наукової абстракції – для постановки

© А.І. Корчемлюк

* Науковий керівник – д.е.н. Є.І. Ходаківський

проблеми й формування висновків; системного аналізу і синтезу, індукції і дедукції – для аналізу процесів формування передумов корпоратизації аграрних підприємств та механізмів їх проведення в умовах сучасної України.

Результати досліджень

В умовах становлення ринкових відносин вітчизняні підприємства різних організаційних форм, галузевої приналежності й форм власності отримали певний обсяг економічних свобод. До них передусім можна віднести право суб'єктів господарювання самостійно обирати види господарської діяльності, визначати обсяги виробництва й напрямки реалізації продукції (послуг), встановлювати ціни тощо. Водночас переважна більшість підприємств змушена самостійно вирішувати проблеми забезпечення достатніх за обсягом джерел фінансування своєї діяльності.

Фінансування діяльності суб'єктів господарювання може забезпечуватися як із внутрішніх (власні кошти підприємства), так і з зовнішніх (запозичені підприємством кошти) джерел. Зовнішні запозичення у більшості випадків забезпечують підприємства необхідними коштами, однак їх через визначений час необхідно повертати ще й зі сплатою відсотків. До того ж, внаслідок певних суб'єктивних (погіршення фінансового стану підприємства, незадовільна кредитна репутація, неефективний менеджмент тощо) або об'єктивних (криза в економіці, обмеження з боку держави і тощо) причин, підприємству можуть відмовити в наданні кредиту чи позики.

Внутрішні джерела фінансування вбачаються більш привабливими, оскільки не зменшують фінансову незалежність підприємства. Основні з них – це прибуток підприємства і внески його учасників. В умовах відсутності чи обмеженості прибутку саме кошти учасників стають єдиним надійним джерелом внутрішнього фінансування суб'єктів господарювання.

Суттєво розширити за відносно короткий термін кількість учасників і залучити їхні кошти до складу активів підприємства дозволяє акціонування. Емісія акцій та їх розповсюдження серед певної кількості фізичних або юридичних осіб дозволяє підприємству суттєво збільшити свій статутний фонд і величину основних та оборотних активів, не вдаючись до зовнішніх запозичень. Акціонери, вкладаючи свою активи в придбання акцій, стають співвласниками акціонерного товариства.

У ХХ ст. в економічній науці з'явилися цілі теорії, присвячені дослідженню переваг і недоліків розвитку акціонерної форми ведення бізнесу, її впливу на перебіг соціально-економічних процесів у суспільстві. Серед них можна виділити теорію «народного капіталізму», концепції «дифузії власності», «революції керуючих», «революції в доходах» тощо. Один з ідеологів вказаних теорій П. Друкер писав про те, що в результаті зростання кількості акціонерних підприємств відбувається безпрецедентна демократизація підприємницької

власності, «оскільки реальними власниками цих підприємств стають маленькі люди, середній клас і робітники» [11, с. 36].

Існування акціонерних товариств як домінуючої форми організації бізнесу в багатьох галузях економіки характерне і для сучасного етапу розвитку країн ринкової економіки. Досвід розвинутих країн світу, на думку В. Ломакіна і О. Чумакова, свідчить, що висока ефективність і поширеність акціонерних форм зумовлені такими їх перевагами, як гнучкість і універсальність. Універсальність, вважають учені, створює можливість для вирішення нібито протилежних за характером завдань – стимулювання приватного економічного інтересу та його суспільного контролю, що не під силу іншим формам господарювання [7, с. 332].

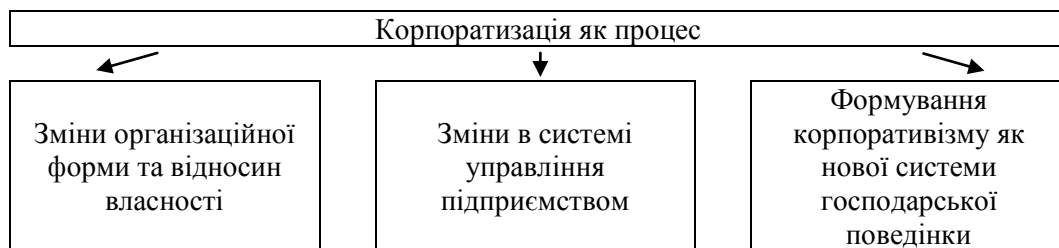
В економічній літературі наголошується на тому, що корпоратизація в сучасних умовах є поняттям системним, яке зачіпає інтереси не лише конкретного суб'єкта господарювання. Російські учені М. Одинцов і Л. Єжкін зазначають, що становлення корпоративних відносин може розвиватися за трьома основними напрямками: 1) формування корпоратизму як господарської свідомості; 2) проведення корпоратизації як форми комерційного управління і 3) створення корпорацій як суб'єктів господарських відносин в економічному житті [6]. Правильне визначення місця і ролі корпорацій для економіки країни дає можливість сформулювати підходи до оцінки перспектив розвитку економічних взаємовідносин на основі створення сучасного корпоративного суспільства.

Створення акціонерних товариств, впровадження акціонерних відносин, на думку П. Гайдуцького, характеризують перехід від державної й абстрактно-колективної до індивідуально-колективної власності та є суттю реформи власності й системи виробничих відносин у цілому [1, с. 228]. Причому, наголошує учений, акціонувати доцільно передусім великі підприємства. Адже саме в них виникає необхідність об'єднання приватновласницьких важелів посилення взаємозв'язку економічних інтересів працівників з колективними формами господарського використання майна, що можливо в акціонерній формі відносин власності [1, с. 229].

На даний час в економічній літературі відсутнє єдине трактування поняття «корпоратизація» як процесу і як результату. На нашу думку, процес корпоратизації певним чином відрізняється від процесу акціонування. Акціонуванням доцільно вважати певну послідовність дій, необхідну для створення нового підприємства у формі акціонерного товариства або перетворення на акціонерне товариство вже існуючого підприємства іншої організаційної форми. Така послідовність дій достатньо чітко визначена нормами діючого в країні законодавства.

У свою чергу, процес корпоратизації необхідно розглядати дещо ширше. Крім безпосередньо етапу акціонування, корпоратизація передбачає прагнення підприємства досягти певних економічних чи неекономічних цілей шляхом упровадження норм корпоративного управління та корпоративного

фінансування. Водночас, керівництво підприємства має чітко усвідомлювати, що позитивний ефект від впровадження зазначених норм можливий лише за наявності необхідних передумов для корпоратизації. Пропонуємо розглядати корпоратизацію як процес за трьома основними напрямками (рис. 1). Перший з них пов'язаний зі змінами у відносинах власності та в організаційно-правовому статусі підприємства. Другий напрямок – це процес змін у системі управління підприємством. Третій напрямок передбачає процес формування нової моделі господарської поведінки – корпоративізму. Процеси, що відбуваються в межах кожного із вказаних напрямків, мають свою специфіку, яка проявляється у визначенні мети, способів її досягнення та оцінки ефективності отриманих результатів.

Рис. 1. Напрями розвитку корпоратизації як процесу

Джерело: власні дослідження.

У результаті корпоратизації створюються суб'єкти господарювання колективної форми власності, оскільки кожний акціонер формально є співвласником товариства. Перетворення на колективну власність може відбуватися або з державної, або з приватної. Водночас процес корпоратизації може відбуватися і без трансформації форми власності (наприклад, якщо акціонерне товариство створюється шляхом акціонування товариства з обмеженою відповідальністю, яке також належить до колективної форми власності).

Необхідно зауважити, що зміна форм власності в процесі корпоратизації не повинна розглядатися як самоціль. Акціонування державних або приватних підприємств передусім має на меті залучення додаткового капіталу з метою фінансового оздоровлення підприємства, нарощування обсягів виробництва, диверсифікації діяльності тощо, а розширення кола власників, скоріше, є наслідком цього процесу. При цьому інтереси окремих акціонерів можуть бути не пов'язані з тією галуззю, в якій працює дане підприємство, вони можуть мати чисто фінансові інтереси.

Зміна організаційної форми підприємства шляхом його акціонування – достатньо складний процес, що вимагає певного часу, сил і коштів. Щоб зважитися на його проведення, у підприємства мають бути достатньо вагомі

мотиви, передусім стратегічного характеру. Додатковими стимулами до появи таких мотивів можуть бути певні пільги з боку держави чи інших інституцій у вигляді пільгового оподаткування, пільгового кредитування, спрощення дозвільної системи тощо.

Проведення акціонування – лише перший етап корпоратизації підприємства, пов'язаний зі зміною організаційно-правового статусу й, можливо, форми власності. На подальших етапах корпоратизація починає проявлятися у змінах в системі управління підприємством, формуванні нової системи господарської поведінки, диверсифікації джерел фінансування діяльності, необхідності взаємодії з новими інституціями тощо. Іншими словами, на цих етапах підприємство перетворюється з об'єкта корпоратизації на суб'єкта корпоративних відносин.

Корпоративне управління має ряд суттєвих відмінностей від менеджменту підприємств інших організаційних форм. Ключова з них полягає в тому, що в більшості акціонерних товариств функція власності є відділеною від функції управління. Більша частина або навіть усі акціонери, які фактично є власниками товариства, можуть не входити до складу керівних органів підприємства й не брати участі у прийнятті більшості управлінських рішень.

Корпоратизація як процес змін у системі управління стосується технології менеджменту та ґрунтується як на суспільних формалізованих нормах, так і на внутрішньогосподарських та неформальних нормах. Формалізовані норми визначені діючим у країні законодавством і передбачають структуру та порядок формування органів управління підприємства, порядок ведення документації та подання звітності, систему відповідальності посадових осіб різних рівнів, порядок набору й соціального забезпечення найманих працівників тощо. Нині діюче в Україні законодавство передбачає поділ акціонерних товариств на публічні і приватні, різниця між якими серед іншого передбачає відмінності у ступені захисту прав міноритарних акціонерів товариства, стабільності відносин власності й контролю у товаристві тощо [9].

В результаті проведення корпоратизації відбуваються зміни і в системі внутрішньогосподарського управління. Розширення кількості співвласників товариства в результаті емісії та розповсюдження акцій призводить до необхідності пошуку нових важелів узгодження інтересів кожного акціонера з інтересами товариства як господарюючого суб'єкта. Крім того, на керівні посади в товаристві часто залучаються наймані менеджери (які не є акціонерами), тому додатково потрібно розробляти механізм узгодження їхніх інтересів з інтересами власників.

Третім напрямком розвитку корпоратизації як процесу є формування корпоративізму як нової системи господарської поведінки. Корпоратизація як повноцінний економічний процес може розглядатися лише в межах ринкової економіки. В країнах неринкової економіки, де існує монополія на власність з боку

держави, монарха чи іншого суб'єкта, економічні переваги акціонерної чи іншої колективної власності не можуть реалізуватися. Адже ключовою такою перевагою є зацікавленість цілої групи осіб у результатах діяльності підприємства саме як його співвласників.

Рис. 2. Напрями розвитку корпоратизації як способу досягнення мети
Джерело: власні дослідження.

Корпоратизацію також можна розглядати як спосіб досягнення певної мети (рис. 2). Такою метою може бути оптимізація господарських результатів за рахунок розширення економічного потенціалу суб'єкта господарювання. Якщо розглядати корпоратизацію як акціонування державних підприємств, то метою такої трансформації може слугувати оптимізація управління державною власністю чи стимулювання приватного економічного інтересу за умови суспільного контролю над ним.

Розширення економічного потенціалу підприємства в результаті його корпоратизації може відбуватися завдяки впливу цілого ряду чинників. До них можна віднести появу нових джерел фінансування через продаж акцій, підвищення продуктивності праці в результаті перетворення працівників підприємства на його співвласників (акціонерів), доступ до нових технологій чи обладнання, якими володіють залучені акціонери, тощо. Оптимізація результатів діяльності суб'єкта господарювання передусім відбувається завдяки постійному прагненню поєднати інтереси власників (отримання доходу від власності) і менеджерів, роботу яких оцінюють за результатами діяльності підприємства й які зацікавлені в максимальному реінвестуванні прибутку в розвиток керованої ними системи.

Зростання інтересу теорії і практики до розвитку корпоративних форм господарювання не є простою даниною моді чи певному політичному рішення. Посилаючись на численний емпіричний вітчизняний і зарубіжний досвід, Д. Плеханов стверджує, що з розвитком продуктивних сил у сільському господарстві чинник індивідуальної приватної власності (особиста зацікавленість і відповідальність) поступово та відносно втрачає своє колишнє значення, а все більшого економічного значення набувають чинники розмірів господарства і

його техніко-технологічна оснащеність. Саме цим і пояснюється тенденція до посилення «усуспільнення» і «корпоратизації» в аграрному виробництві розвинених країн [8].

Створення в аграрному секторі України акціонерних товариств без належного економічного обґрунтування даних процесів мало й відповідні економічні наслідки. За даними В. Месель-Веселяка, у 2003 р. рентабельність відкритих акціонерних товариств, що займалися сільським господарством, становила 7,1 %, або на 5,8 і 5,4 відсоткових пункта менше, ніж у господарських товариствах та в цілому на підприємствах України. Аналогічна тенденція, наголошує автор, простежується й за іншими показниками діяльності аналізованих структур [4, с. 21].

На думку О. Могильного, приватизація радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств завершилася, але як виключно політичне явище. Адже її економічні цілі, наголошує автор, залишаються не досягнутими: по-перше, не помітна позитивна зміна мотивації менеджменту і працівників до ефективнішого господарювання; по-друге, повільно відбуваються якісні структурні зрушення у внутрішньогосподарських відносинах; по-третє, керівники приватизованих підприємств повільно переходять на ринкові методи ведення сільського господарства. Причини цього О. Могильний вбачає у неприйнятті керівниками новостворених формувань корпоративної моделі управління, ігнорування ними законних прав інших акціонерів як співвласників підприємств, перетворення ліквідних засобів виробництва акціонерних товариств на фонди особистого споживання, знецінення активів тощо [5, с. 229–230].

Дослідники зазначають, що у вітчизняній аграрній сфері формування акціонерних товариств здійснюється переважно в руслі колективно-пайового підприємництва. Зокрема, акціонування передбачає добровільне об'єднання власників, є основою присвоєння одержаного прибутку з наступним розподілом його серед акціонерів залежно від кінцевих результатів господарської діяльності та величини паю, колективності та демократизації управління виробництвом, можливості виходу з підприємства зі своїм паєм. Основна ідея механізму акціонування (і з цією думкою авторів важко не погодитися) полягає в тому, щоб зробити працівників підприємства співвласниками підприємства, матеріально зацікавленими в результатах його діяльності [7, с. 333–334].

Також варто погодитися з думкою А. Хачмафової про те, що корпоратизація є потужним інструментом підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських та суміжних з ними галузей. При цьому джерелом зміцнення конкурентного статусу виробників і переробників сільськогосподарської сировини та продовольства дослідниця вважає інноваційний потенціал корпорації. Під останнім автор розуміє економічний механізм залучення у господарський оборот досягнень науки, техніки,

передового управлінського досвіду, а сам він складається з системи інтелектуальних, матеріальних, фінансових, кадрових, інфраструктурних, управлінсько-координаційних ресурсів [10].

Перехід до ринкового господарства в Україні відбувався під гаслами неокласичної парадигми, чим була обумовлена перевага функціонально-цільового підходу в практиці корпоратизації. Це підтверджується статистично: пік кількості зареєстрованих закритих і відкритих акціонерних товариств припадає на 2002 р., коли завершувалося акціонування державних підприємств. З того часу кількість акціонерних товариств в Україні почала стрімко скорочуватися.

Еволюційний перехід до принципів корпоративного управління і корпоративізму як моделі господарської поведінки, що не передбачає формальних примусів, відбувається в Україні доволі повільно. Так само слабкий фондовий ринок не формує стимулів до корпоратизації як способу розширення економічного потенціалу суб'єкта господарювання. Для керівництва багатьох підприємств (передусім державних) акціонування передусім розглядалося як спосіб зберегти контроль над підприємством шляхом придбання контрольного пакету акцій, а ведення господарської діяльності є способом отримання хай і невеликого, але стабільного доходу.

Вищенаведене демонструє певну слабкість (обмеженість) як еволюційного, так і функціонально-цільового підходів до вивчення корпоратизації, оскільки концентрується лише на свідомій управлінській діяльності (державного чи приватного менеджменту), яка спричиняє корпоратизацію. Насправді, розвиток корпоративної форми господарювання історично складався цілком спонтанно, обумовлюючись економічними інтересами прямих учасників та підтримувався енергією непрямих (опосередкованих) агентів корпоратизації.

Таким чином, ініціаторами корпоратизації підприємства можуть бути його власники (держава, колектив чи приватні особи), найманий менеджмент цього підприємства чи потенційні інвестори. У кожній з вказаних груп можуть бути свої мотиви (інтереси) у проведенні корпоратизації, але остаточне рішення про її здійснення залишається за власником (власниками). Інші ініціатори мають знайти достатньо вагомі аргументи для власників та запоруки, що в процесі корпоратизації будуть захищені інтереси останніх.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведене дослідження суті корпоратизації дає підстави стверджувати, що в умовах ринкової економіки корпоратизація є тим засобом, за допомогою якого можна змінити форму власності та організаційну форму підприємства з метою диверсифікації джерел фінансування діяльності, підвищення ефективності менеджменту чи посилення мотивації праці працівників. Технологія проведення

корпоратизації не має яскраво вираженої галузевої специфіки, однак мотиви й наслідки процесів корпоратизації можуть мати певні відмінності в різних галузях економіки.

Для аграрної сфери України процеси корпоратизації передусім пов'язані зі створенням сільськогосподарських підприємств у формі публічних чи приватних акціонерних товариств. Подальші дослідження мають, передусім, пов'язуватися з пошуком можливих шляхів удосконалення механізмів корпоратизації аграрних підприємств та отримання корпоратизованими підприємствами тих переваг, які існують для таких суб'єктів господарювання в інших галузях економіки.

Література

1. Власність у сільському господарстві / В.В. Юрчишин, П.Т. Саблук, О.М. Онищенко та ін.; За ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К.: Урожай, 1993. – 352 с.
2. Лупенко Ю.О. Акціонерний сектор вітчизняної економіки / Ю.О. Лупенко // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 42–46.
3. Лупенко Ю.О. Потенціал акціонерного сектора агропромислового комплексу / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 21–25.
4. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18–24.
5. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
6. Одинцов М.В. Корпоратизация и реструктуризация как две стороны реформирования предприятия / М.В. Одинцов, Л.В. Ежкин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 6. – С. 14–18.
7. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. Ю.В. Ніколенка. – 3-тє вид. – К.: ЦУЛ, 2003. – 540 с.
8. Плеханов Д.О. Становлення і ефективність функціонування сільськогосподарських товариств: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / Д.О. Плеханов; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Д., 2005. – 20 с.
9. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – С. 384.
10. Хачмафова А.П. Стратегические основы обеспечения конкурентоспособности предприятий АПК в условиях насыщенного продовольственного рынка региона // [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.bankrobot.com/work/work_81371.html?similar=1
11. Drucker P. Americas Next Twenty years. – N. Y., 1957. – P. 63.